

EVRENSEL İNSAN HAKLARI SÖYLEMİNİN TEMELLERİ: HANGİ “İNSAN”?

Dr. Ersin Doyran

İNSAMER
İHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
IHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

Referans için: Doyran, Ersin. “Evrensel İnsan Hakları Söyleminin Temelleri: Hangi ‘İnsan’?”, İNSAMER, 17.05.2021. Analiz

Bugün yeryüzü, insanın sadece insan olduğu için değer görerek temel insani koşullara uygun bir yaşam sürebileceği en güzel yer olarak görünmüyor... Oysa Batı’da, en azından Aydınlanma Çağı’ndan beri, “insan” sayısız vaatlerle evrenin *merkezine* konulmuş durumda. Hümanizm çok farklı versiyonları ve pek çok kötü taklidiyle birlikte bugün bile en gözde ideolojilerden değil mi? Öyleyse niçin “insan” hâlâ *hak* ettiği yer ve konumda değil?

Herhangi bir statüye bağlı olmaksızın insanın doğuştan ve devredilemez birtakım haklarının olduğu düşüncesi, Avrupa’da Rönesans ve Reform ile birlikte belirli bir süreç içerisinde ve bazı aşamalardan geçerek ortaya çıktı. Yine bu sürece neredeyse paralel olarak, *insanın* kâinat içerisindeki ve *varlık* karşısındaki konumu büyük bir dönüşüme uğrarken yepyeni anlam ve ifade biçimlerinin doğmasına da zemin oluşturmaktaydı. Bu dönemin aynı zamanda

modern ulus devletlerin ve siyasi bir öğreti olarak sekülerizmin yükselişine tanıklık ettiği de belirtilmelidir. Bir siyasi ideoloji olarak sekülerizm, Talal Asad’ın da işaret ettiği gibi yeni “din”, “etik” ve “siyaset” kavramları ve bu kavramlarla ilgili yeni kurallar öngörürken¹ bütün bunların *insana* dair anlayış ve kavrayışı köklü bir biçimde dönüştürdüğünü de teslim etmek gerekir. Emperyal toplumsal-politik yapılardan modern ulus devlete doğru yaşanan sancılı dönüşüme sekülerizmin yükselişinin eşlik etmesi elbette bir tesadüf değildi. Sekülerizm aynı zamanda bu yeni “hayali cemaatleri”² -yani ulusları- dinî ve mezhebî çatışmalardan uzak biçimde bir arada tutma ve dinî bağlılıklardan tümüyle bağımsız bir siyasi etik yaklaşım ortaya koyma çabasıydı.³

Bu karmaşık süreç sonunda belki de modern zamanların ve aynı zamanda evrensel insan hakları söyleminin en büyük paradokslarından

İNSAMER
İHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
IHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

birini ortaya çıkardı: kendi haklarının doğal bir biçimde sahibi olan “egemen insan” ile belirli bir toprak parçası ve o toprak parçasının sınırları dâhilinde yaşayan belirli bir insan topluluğu üzerinde mutlak bir tasarruf yetkisine -modern devlet her ne kadar bu yetkiyi egemenliği dâhilinde yaşayan bireylerden vekâleten almış olduğunu öne sürse de- sahip “egemen ulus devlet”.

Batı’da insan hakları serüveninin “doğa durumu” ve doğal haklar tartışmalarına kadar giden uzun bir geçmişi bulunmaktadır. Aslında doğal hukuka dair ilk yaklaşımları Latin Hristiyanlığında ve daha öncesinde Roma Hukuku’nda da görmekteyiz.⁴ Modern insan hakları dili ise tamamen başka bir varsayıma dayanır. İnsanın adalet arayışına dair tarih boyunca birbirinden çok farklı gelenekler, farklı varsayımlar ve diller geliştirmiştir. Bunların her biri aynı zamanda “insana” dair temel yaklaşımları, hatta insanın özüne ilişkin kapsamlı tartışma ve kabulleri de içermektedir. Tıpkı diğerleri gibi günümüzün insan hakları söylemi de -kendisinin ısrarlı evrensellik iddialarına rağmen- belirli bir adalet anlayışı ile “insanın” nasıl bir varlık olduğuna ilişkin birtakım temel ön kabullere sahiptir.

Her şeyden önce modern insan haklarının öyküsü Batı Avrupa’da “ulus devlet” fikrinin temel argümanlarıyla koşullanmıştır. Bir başka ifadeyle günümüzde hâlihazırda geçerli olan insan hakları dili sekülerist bir inşa olan ulus devletin toplumsal-politik ve kültürel sermayesi tarafından sadece biçimlendirilmemiş; daha da ötede bizzat o çerçeve içerisinde bir anlam bütünlüğüne sahip olmuştur. Bir insan olarak bugün sadece ve sadece bir ulus devletin tanımlanmış üyesi “yani kimlik sahibi yurttaşı” olmanız hâlinde, pratik olarak “kazanılmış” sayılacak ve en azından hukuk karşısında iddia edebileceğiniz belirli haklarınız olabilecektir. Geçtiğimiz yüzyılın en özgün düşünürlerinden olan Hannah Arendt, 1933 yılında Almanya’dan kaçtıktan sonra 1951 yılında Amerikan vatandaşlığı alana kadar ömrünün yaklaşık 18 yılını “vatansız” olarak geçirmiş ve İkinci Dünya Savaşı’nın ertesinde bu gerçeği çarpıcı bir biçimde şöyle dile getirmiştir:

“Gerçek anlamıyla insanın farazi varlığına dayalı olan insan hakları anlayışı, bu haklara inandığını beyan eden insanlar, gerçekten de -hâlâ insan olmaları dışında- tüm diğer özelliklerini ve kendilerine özgü ilişkilerini yitirmiş insanlarla ilk karşılaştıkları anda çököverdi. Dünya, insan olmanın soyut çıplaklığında kutsal hiçbir şey olmadığını gördü. Nesnel siyasi koşullar göz önüne alındığında, insan haklarının üzerinde yükseldiği insan kavrayışları -insanın Tanrı’nın suretinde yaratıldığı ya da insanlığın temsilcisi olduğu veya kendi içinde doğal hukukun kutsal taleplerini barındırdığı görüşleri- bu soruna bir çözüm getirilmesine nasıl yardımcı olabilirdi, söylemek güçtür.”⁵

Modern insan hakları kavrayışının tarihî gelişimi ve günümüzde hâkim evrensel söyleminin modern devletle koşut olması kadar önemli ve belirleyici bir diğer vechesi ise, “nasıl bir insan” varsayımına dayandığı ile ilişkilidir. Descartes’ın ünlü “Düşünüyorum, öyleyse varım,” ifadesi diğer pek çok şeyin yanı sıra özellikle “yeni zamanların” insan kavrayışını kuvvetli bir biçimde ortaya koyması açısından önemlidir. İnsan düşüncesinin -aklının- varlığa öncelenmesi, bir başka ifadeyle varlığın insan aklına koşullandırılması, modern zamanlarda insanın her şeyin kendi etrafında döndüğü ve âdeta evrenin merkezinde olduğu vehmine kapılmasına giden yolu ardına kadar açmıştır. Bu noktadan itibaren bu yolda insanın karşısına çıkan her türlü engelin kaldırılması, insanın ve insanlığın selameti açısından mubahtır, ondan da öte elzemdir. İnsan yakın bir geçmişte kendi aklını nasıl onu kısıtlayan prangalardan kurtarıp özgürleştirmişse, bu şekilde nasıl kendi kendisinin tek efendisi durumuna gelmişse bunu başaran insanın kendi dışındaki varlıklar üzerinde de zaferini ilan etmesi artık bir an meselesinden ibarettir.

Bu “efendi-insan” aynı zamanda insanlığın bir temsilcisi olması dolayısıyla yine sözüm ona insanlık adına vahşi doğayı, yeryüzünün her köşesini ve nihayet kâinatın uçsuz bucaksız derinliklerini keşfedip onları kendisine tabi

kılmak isteyecekti. Bunun için her şeyi rasyonalize etmesi, ölçüp biçerek standart hâle getirmesi ve elbette bu süreçte kendisine direnç gösteren ne varsa ehlileştirilmesi, terbiye etmesi gerekecekti. Kendi kendisinin efendisi olan insan artık egemen (*sovereign*) bir bireydi. Onun tarih içerisinde ileriye doğru attığı adımları atamamış, bu yolda geri kalmış insan (toplulukları) ise onun bakış açısından tam bir insan değildi. Tersinden söylenecek olursa bazı insanlar diğer bazılarına göre daha insandı. Egemen insan kimin gerçek manada “insan” sayılıp sayılmayacağına da karar verecekti. İşte bir “insan” olarak haklara sahip olacak olanlar, bu “daha insan”lar, gerçek insanlar olacaktı. Zira ne de olsa bu insanlar tarih içerisinde bu hakları kullanabilecek ehliyete sahip olduklarını kanıtlamışlardı. Ötekiler ise aynı ehliyete sahip olduklarını egemen

insanın önünde ispatlayıncaya dek beklemek zorundaydılar. Dolayısıyla egemen insan, sadece kendi kendisinin efendisi değil, aynı zamanda -koşulların gerektirdiği biçimde aleni veya örtük olarak- henüz insanlığının gereklerini yerine getirememiş, bu sadece şeklen kendisine benzeyen öteki insanların da efendisiydi.

Şimdi tekrar düşünelim: 21. yüzyılın bu ilk çeyreğinde küresel ölçekte ağırlığını artık dayanılmaz bir biçimde hissettiren ve yeni yeni krizlerle tetiklenen eşitsizliklerin, savaş, işgal ve zulümlerin, yoksulluk ve açlığın, sömürü ve nefretin kaynağında “insana” dair bu kavrayış yatıyor olmasın? “İnsanı” kurtarmak vaadiyle sunulan bu reçete aslında temel formülasyonu ile kritik ilişki biçimlerinin üzerini örterek acaba insanın gerçek manada özgürleşmesinin önünde bir engel olarak mı duruyor?

Endnotes

- ¹ Talal Asad, *Sekülerliğin Biçimleri: Hıristiyanlık, İslamiyet ve Modernlik*, İstanbul: Metis, 2007 [2003], s. 11.
- ² Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, çev. İskender Savaşır, İstanbul: Metis, 1993.
- ³ Charles Taylor, “Modes of Secularism”, *Secularism and Its Critics* içinde, ed. Rajev Bhargava, Delhi: Oxford University Press, 1998. Asad’ın, Taylor’ın sekülerizm ve ulus devlete ilişkin yaptığı tartışmayı yorumlamasını görmek için bk. Asad, age., ss. 12-19. Asad’ın aynı

konu üzerine kendi etkileyici tartışması için adı geçen eserindeki “Sekülerizm, Ulus-Devlet ve Din” isimli makalesine bakınız.

- ⁴ bk. Richard Tuck, *Natural Rights Theories: Their Origin and Development*, Cambridge: Cambridge University Press, 1979.
- ⁵ Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1966 (yeni baskı), s. 299-300’den aktaran Asad, “İnsan Hakları Aracılığıyla ‘İnsanı’ Kurtarmak”, *Sekülerliğin Biçimleri* içinde, s. 173.

